

ספרות

סטלה לוי. "הלסתות של החיילים האמריקאים נשמטו"
צילום: Robin Siegel

צח יוקד

כשהיתה בת 14 החליטה סטלה לוי לארוז מלווה מלאה בבגדים ולהניח ליד דלת הדירה בבית המשפחה באי רודוס. זה קרה ב-1937, שנה לפני החלת חוקי הגזע של משטר מוסוליני ששלט באי ושנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. החיים עוד היו נעימים, בסופי שבוע היו מסעדות בנות ואת חודשי הקיץ העבירה המושפחה בחופי הים המפורסמים של האי. אבל כל אותו זמן עמדה המורה ליד דלת החדר, מוכנה לרגע שבו לוי תיזדרש לקום ולעזוב. לוי, שהיתה בטוחה שמבית משפחתה היא תעבור לאוניברסיטה, לא יכלה לדמיין את הנסיבות המדויקות שבהן תתרחש העזיבה הבהולה שלה. לא יכלה לדמיין שבסוף הד"ר נמצא אושוויץ.

לוי הגיעה לאושוויץ ב-16 באוגוסט 1944 יחד עם אחותה רנה הגדולה ממנה בשנתיים, לאחר שלושה שבועות וחצי של מסע בים וביבשה. תחילה, היא מספרת בספר *One Hundred Saturdays* (מאה שבתות) שכתב מייקל פרנק ויצא לאחריה בארצות הברית, העבירו שמונה ימים באונייה של קחה אותם מרודוס לנמל אתונה. באתונה הפרידו את הגברים והנשים שהועברו למתקן כליאה מיוחד. בתום שלושה ימים נוספים הם הועמדו על משאיות ונלקחו לתחנת הרכבת שלקחה אותם לאושוויץ. 13 ימים של מסע שעבר דרך יוון, יוגוסלביה, הונגריה וצ'כוסלובקיה לפני שהגיע לתחנה הסופית. יום למחרת קועקע על זרועה של לוי המספר A24409.

אנשי האס"א לא ממש ידעו איך להתייחס לצעירה בת ה-19 ולחברותיה לגירוש. "יהודים שלא מדברים יידיש? איזה מין יהודים אלה?" היא מתארת את התדהמה של השוטרים הנאצים. "ניסינו להסביר שאנחנו יהודים ממוצא ספרדי דוברי לאדינו מהאי רודוס". תוך זמן קצר היא גילתה שהתעללות אכזרית היא שפה אוניברסלית. מיד כשהגיעו הכניחו אותן לחדר גדול והורו להן להפשט. אחר כך גילחו את ראשן ושלחו אותן למקלחות. ברגע הראשון, כשראתה את כל הראשים המגולחים סביבה, לוי התבלבלה וחשבה שהיא מוקפת גברים. שגרת החיים שלה ושל שאר האסירות בחודשים הבאים החלה מוקדם בבוקר בנשיאת לבנים מקצה אחד של המחנה לקצה השני, הפסקת שירותים קצרה בצהריים, ולאחר מכן נשיאה של אותן לבנים בדיוק בחזרה לנקודת ההתחלה. "מעולם לא הבנתי מה היה הטעם בכך. האם הם ניסו לראות עד כמה אנחנו חזקות? האם הם ניסו לגרום לנו לאבד את השפיות? לא היה בכך שום היגיון", היא אומרת בספר. הסלקציה הראשונה התקיימה חודשיים אחרי שהגיעו

"הנאצים אמרו: יש יהודים שלא מדברים יידיש?"

סטלה לוי גדלה במשפחה אמידה בקהילה היהודית הקטנה של רודוס, אבל האידייליה הסתיימה ביום שבו נשלחה עם הוריה ואחותה לאושוויץ. בגיל 99, אחרי חיים שלמים שבהם ניסתה להדחיק את מה שעבר עליה, יוצא בארצות הברית ספר על קורותיה. "הדרך היחידה לשרוד לאחר המלחמה היתה לשכוח", היא אומרת בראיון

למחנה. "כשנודע לנו שהולכת להיות סלקציה, שרה (אחות הנשים במחנה) מיהרה למטבח וגנבה סלק. מרחנו את הסלט על הלחיים כדי שיראו ורודות ובריאיות", היא נזכרת. אחת אחרי השנייה הן נשלחו לעמדת הסלקציה מול הקצין שהחזיק בידו מקל. "פחדתי להסתכל מאחורי, להסתכל לצדדים", לוי מתארת, "אבל ראיתי לפני את אלגרה, בחורה מרודוס שהיתה גדולה ממני בשנתיים ושהיתה בריאה לגמרי. מה שכן, היה לה פגם. בידותה היא נכוונה בפניה ונותת רה לה צלקת על הפנים. רק בגיל זה היא נשלחה למשרפות".

בבוקר היא מספרת, האסירות קיבלו כמה כוסות מים. בצהריים קערת מרק ובערב פרוסת לחם יבש, ואם היה להן מזל היו לצידה

גם פרוסת סלאמי או גבינה. "הפכו אותנו לחיות חשושבות על אוכל כל הזמן. הדבר החשוב ביותר היה לישון עם הלחם והנעליים מתחת לראש. מקלחות היו פעם בשבוע". איפה הן עשו את הצרכים? "זה כנראה הוזכר הכי מגעיל שלי מאושוויץ", היא כותבת על החורים הגדולים בשורות הבטון שתפקדו כשירותים. "גברים צרפתים תמיד היו מסתובבים ומנקים את החדר בזמן שעשינו את הצרכים שלנו. תמיד הם היו לועגים לנו".

אחרי שבועה חודשים וחצי הועברו סטלה ורנה מאושוויץ ליד כאו בגרמניה, ומשם למחנה הרייכוואלד ששחרר על ידי החיילים האמריקאים באפריל 1945. כשראו לראשונה את משאיות הצבא האמריקאי הן

צרחו מאושה. "אני עדיין זוכרת את המבט על פני האמריקאים, האופן שבו הלסת שלהם נשמטה כשהם ראו אותנו, ואת העיניים שהכיסו בתדהמה במה שהפכנו להיות, במצב שבו היינו. ואו החיילים האמריקאים השליכו מסטיקים ושוקולדים מעבר לגדרות. ממש כמו בסרטים".

להקשיב בסבלנות

היא בת 99, וגם אחרי 70 שנה בניו יורק מדברת אנגלית במבטא איטלקי כבד. לצדה יושב פרנק, מחבר הספר שתהליך הכתיבה שלו ארך שש שנים וכמו ששמו מכריז — מאה שבתות. רוב השיחות נערכו בסלון דירתה בניו יורק וחלקן ברודוס, שם ביקרו יחד במסגרת העבודה על הספר. פרנק הוא סופר ידוע,

שמאחוריו רומן שזכה לשבחים, *What Is Missing*, והממואר *The Mighty Franks*, שנבחר לאחד הספרים הטובים של 2018 על ידי כמה כתבי עת. מאמרים וכתבות שלו הופיעו במהלך השנים ב"ניו יורק טיימס", ה"אטלנטיק" ועוד. הם נפגשו במקרה לפני שבע שנים, במסגרת דיון שערכה המחלקה ללימודי איטלקית ב-NYU בנושא הקשר שבין תרבות, זיכרון ופשיזם. פרנק, שפרסם עד אז שני ספרים ועשרות מאמרים וסיפורים קצרים, הגיע לכנס במסגרת עבודת מחקר שעשה על הקהילה היהודית באיטליה. במהלך הערב השניים החליפו ביניהם כמה משפטי היכרות באיטלקית. למחרת התקשרה אליו אחת ממארגנות האירוע, סיפרה לו שלוי נהנתה מהשיחה הקצרה שלהם והוסיפה שאולי הגיע הזמן שמישהו יעלה את סיפור חייה על הכתב.

כפעם הראשונה שבה הגיע לדירתה, אמרה לו לוי: "אתה יודע, זה זמן רב אני חושבת שאולי הגיע הזמן שלי לראות פסיכיאטר פעם נוספת". עברה, אם כן, הספר היה גם מעין טיפול נפשי. "היכור לת לשמוע, להקשיב למישהי שהיא לקראת סוף חייה ויש לה סיפור מרתק כל כך שהיא רוצה לספר היא לא פחות ממתנה", אומר פרנק כעת. "יש נחמה גדולה בכך שמישהו מוכן להקשיב לך בסבלנות, לרדת לפרטים. במידה רבה סטלה היא זו שלמדה אותי להיות סבלן. בכל פעם שסיימנו פגישה היא היתה אומרת לי 'תבוא בשבוע הבא ואני אמשך את הסיפור', ככה במשך שש שנים. ככל שהיא סיפרה יותר כך היא נזכרה יותר".

למה לקחו לך שש שנים להשלים את הספר?

"אי אפשר להאיץ תהליך של הקשבה אמיתית לאישה שחיה כמעט מאה שנים ומלאה בחוויות ובזכרונות מדהימים. יש לתהליך שכוה קצב ולוח זמנים משלו. למעשה, גם עכשיו, אחרי שסיימנו את הספר, היא משתפת אותי בכל מיני סיפורים וזכרונות שאני מצטער שלא סיפרה לי קודם. אבל זה כנראה כבר יהיה לספר הבא".

77 שנים לאחר השחרור, נדמה שסטלה לוי מנסה להתרחק ככל האפשר מהאישה שהיתה אסירה באושוויץ. עיקר הספר מוקדש לידותיה ולחיי משפחתה ברודוס, ורק מיעוטו לאימה של אושוויץ, "משלב מוקדם, כמעט מההתחלה, ניתקתי את עצמי מהסטלה של אושוויץ. כאילו שכל מה שקרה לא קרה לסטלה אחרת, לא לי. ראיתי איך האישה הזאת, הסטלה האחרת, צועדת לאורך הדבר הזה, אבל לא הייתי אותה אישה".

כדי לשרוד באושוויץ היית חייבת להפוך לאישה אחרת? "במחנות לא היתה לנו ברירה אלא לגנוב אוכל אחת מהשנייה. אלה דברים שהיינו חייבות לעשות כדי לשרוד. האם זה דבר שבן אדם עושה? הדרך היחידה שלי לשרוד לאחר המלחמה היתה לשכוח מאותה תקופה, להדחיק את קיומה

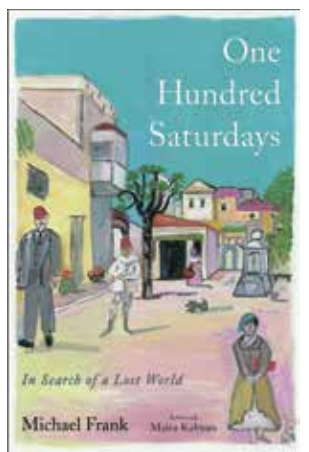
של אותה סטלה. לשכנע את עצמי שמישהי אחרת עשתה את אותם דברים נוראיים, לא אני".

פסיפס מגוון

היא נולדה ב-1923, הצעירה מבין שבעה אחים ואחיות. משפחת לוי היתה חלק מהקהילה היהודית ברודוס שמנתה, לפי המחקר שערכה הקהילה התגוררו בשכונות ברובע שזכה לשם "ג'ודריה", והיוו חלק מפסיפס אנושי מגוון שהורכב מיוונים, טורקים ואיטלקים. הקהילות האלה, מדגישה לוי בספר, חיו בהרמוניה יחסית, אבל הגבולות היו ברורים. "אם היית מחוץ לג'ודריה לא באמת הרגשת שייך לקהילה בגלל שלא היה אפשרי לחוש שייכות, לא באמת. לא לאיטלקים, לא ליוונים ולא לטורקים", היא כותבת בספר.

המשפחה נהנתה מרווחה כלכלית יחסית הודות לעסקי יבוא העץ והפחם של האב, יהודה לוי. משפחת לוי התפורה ברחבי העולם עוד כשסטלה היתה ילדה. אחיה הבכור, מוריס, עזב את רודוס ועבר ללוס אנג'לס עוד בטרם נולדה. אחותה סלמה נישאה לגבר יהודי מגיו יורק ועזבה לארצות הברית כש-17 טלה היתה בת שש. אחות נוספת, שרה, הצטרפה לסלמה בניו יורק כעבור שש שנים, ויקטור עזב את האי ערב פרוץ מלחמת העולם ועבר לעבוד אצל קרובי משפחה בקונגו ופליסי עברה לקליפורניה ב-1940. בין שבעת האחים רק היא ורנה עברו את השואה באירופה. פעם בשבוע, בימי רביעי, היה מגיע רב לבית ומלמד את הילדים תורה. לוי לא ממש התחברה לזהות היהודית שהוריה ביקשו להקנות לה, אבל בראיון היא מבקשת לדייק: "דבר ראשון ולפני הכל אני יהודיה. אמונה באלוהים זאת כבר שאלה אחרת. אפשר לומר שאני יהודיה ליברלית".

ישראל, היא מספרת, היתה קיימת בתודעה של תושבי הג'ודריה, אבל יותר כאידיאל

עטיפת הספר צילום: Avid Reader Press / Artwork: Maira Kalman

"משלב מוקדם ניתקתי את עצמי מהסטלה של אושוויץ. כאילו שכל מה שקרה לה קרה לסטלה אחרת, לא לסטלה שהכרתי מרודוס. לא לא היתה אפשרות אחרת"

הגרמנים בסתיו 1943 ועדיין, גם אחרי הכיבוש הנאצי סטלה ושאר 1,700 יהודי האי המשיכו בשגרת חייהם. זה לא שהם מצאו את עצמם יום אחד בגטו, הם לא נדרשו ללבוש צלב קרס ובמידה רבה החיים שלהם נמשכו כרגיל כי הגרמנים היו עסוקים בהעברת השליטה באי מידי האיטלקים, מה שיצר במידה רבה אשליה של בטיחות. סטלה סיפרה לי בפגישות שלנו שהיא והמשפחה שלה חששו באותה תקופה הרבה יותר מההפגנות של הבריטים נגד הכוחות הגרמניים מאשר מהגרמנים עצמם.

לוי, מצדה, הודפת גם היא את מה שניתן לפרש כסוג של ביקור רת. "אנחנו לא ידענו", היא אומרת. "אפילו כשהעמיסו אותנו על הסירות ולקחו אותנו הרחק מרודוס חשבנו לעצמנו שאנחנו מועזים בריים לאי שכן. שאנחנו הולכים למחנה עבודה. שהכל זמני ושני שוב בחזרה".

חמשת אחיה הגדולים של סטלה שרדו את המלחמה, אבל את הוריה כבר לא זכתה יותר לראות. כעבור כמה שנים היא עברה לניו יורק, נישאה לארכי טקט יהודי בשם פול גרונברג ויחד הביאו לעולם בן אחד. במשך שנים ארוכות היא עבדה במחלקת קת היבוא והייצוא של בית חרושת לבדים. את חלום הלימודים באוניברסיטה היא מעולם לא זכתה להגשים.

עד שלבסוף נעלם, נבלע באופק". גם היום לוי מתקשה למצוא ההיגיון בפעולה המורכבת של גירוש והעברת מספר קטן כל כך של יהודים בשלב מאוחר כל כך של המלחמה. פרנק מנסה להסביר: "היתה שם אובססיה שגרמה להם להתעלם מהמציאות, גם אחרי שאיטליה הובסה ובמקום לנסות ולהילחם עליה הגרמנים התעסקו בגירוש של היהודים מרודוס ואיים אחרים. האובססיה גרמה להם להדחיק כל מציאות אחרת בשם המטרה לרצוח כמה שיותר יהודים בכל מחיר".

בספר מנסה פרנק להבין מה היה ידוע ליהודי האי על מה שמחולל באירופה. "בשיחות עם סטלה היה לי קשה לדמיין את עצמי יושב בחוף, מנותק מאירופה. חי תחת מציאות של עיתונות פשיסטית מצונזרת, עם מידע מוגבל, כמו ברוסיה של היום. היה לי קשה לדמיין את עצמי במקום ובזמן ובהלך מחשבה שלא ראה את זה בצורה בהירה כפי שהייתי מקווה שהם היו רואים. אבל זו התמימות שלי, לראות את אותה מציאות דרך העיניים שלי היום".

דברים דומים אפשר לומר גם על הקהילה היהודית בארצות הברית שהמשיכה בשגרת חייה גם אחרי שמיליוני יהודים נשלחו למחנות השמדה. "אין ספק, אבל בניגוד לארצות הברית, רודוס נכבשה על ידי

"אפילו כשהעמיסו אותנו על הסירות ולקחו אותנו הרחק מרודוס חשבנו שאנחנו מועברים לאי שכן. שאנחנו הולכים למחנה עבודה. שהכל זמני ושנשוב חזרה"

לצבור ידע, לגדול, להיות בן אדם. לא היה דבר שרצייתי יותר מאשר ללכת לאוניברסיטה ופתאום הודיעו לי שאפילו תיכון אני לא יכולה לסיים".

בספר את אומרת שזה היה אפילו יותר גרוע מאשוויץ. "כשהגענו לאשוויץ הבנו מיד שזה הכל עניין של הישרדות, שזה או אנחנו או הנאצים. ידעת מיד מול מי אתה ניצב. האויב היה הרבה יותר ברור, הרבה יותר מוחשי מאשר במקרה של חוקי הגזע".

בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה, הקהילה היהודית הקטנה של רודוס המשיכה בחייה. ב-23 ביולי 1944 פילחו את האוויר צפירות הצבא הגרמני ובקבוצתיהן באה הפקודה לכל היהודים להתקבץ בנמל, שם חיכו להם שלוש אוניות מסע גדולות. "סטלה מעולם לא ראתה את האי מרחוק", פרנק כותב. "היא עמדה שם על האונייה וראתה איך האי הופך לקטן יותר ויותר עד שבסוף פו של דבר הפך לנקודה, לכתם

סטלה לוי (הילדה הקטנה באמצע) ומשפחתה. הילדים שרדו, ההורים לא צילום: Stella Levi Courtesy

לדעת לקרוא ולכתוב", היא אומרת. "אמא שלי מרים, כמו רוב הנשים באי, לא האמינה שנשים צריכות השכלה גבוהה. היא רצתה שאסיים את התיכון, אמצא בעל ואתחתי". אבל לסטלה היו תוכניות אחרות. "מגיל צעיר ידעתי שאני צריכה לצאת משם, שהאי הזה מוגבל מדי, לא מציע לי שום אופק. אבל בגיל 15 גורשתי מבית הספר. חלום האוניברסיטה התנפץ. את מרגישה שלא מגיע לך

— הפעם הראשונה בראשית שנות ה-50 והאחרונה לפני 15 שנה — אבל מדגישה שניו יורק היא הבית שבו היתה רוצה לסיים את חייה.

מנותקים מאירופה

לוי מתארת את חוקי הגזע שחוקקו בשנת 1938 כטראומה הגדולה של חייה. "כשוורקים אותך מבית הספר אתה מרגיש כמו חיה. חיות לא צריכות ללמוד,

מאשר כאפשרות ריאלית. "זה לא שמישהו קם ועוזב לארץ יש-ראל, אבל היו פגישות ודיבורים, היו ציונים ורוויזיוניסטים, היית שומע את הצעירים מתווכחים ביניהם על הרעיונות של טרומפף לדור, ויצמן וז'בוטינסקי. ההורים של סבתא שלי מצד האמא והדוד של אמא שלי קבורים בישראל. היה משהו נעלה ברעיון של להיקבר בארץ הקודש". היא עצה מה ביקרה בישראל ארבע פעמים

6.75X6